

Zdravotně
sociální fakulta
Faculty of Health
and Social Studies

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Zdravotně sociální fakulta
Veřejné zdravotnictví

Bakalářská práce

Protimorové spisy v pozdním středověku a raném novověku

Vypracoval: Marie Pampuschová
Vedoucí práce: Mgr. Zdeněk Žalud PhD.

České Budějovice 2014

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá protimorovými spisy (traktáty i úředními nařízeními) z období pozdního středověku a raného novověku v Čechách a na Moravě.

V dobách, kdy některé země a v mnohých případech i celé kontinenty sužoval mor, se městské rady a samotní panovníci uchýlovali k publikaci těchto nařízení za účelem snížit riziko přenosu nákazy a zamezení vzniku tohoto onemocnění. Spisy tudíž upravovaly řád měst a obcí. Tato úřední morová nařízení dále doplňovaly morové traktáty, které byly určeny obyvatelům měst, ve kterých mor působil. Řada z nich vycházela v latinském jazyce, a proto nebyla srozumitelná pro méně vzdělané obyvatelstvo. Tato skutečnost se však změnila zejména příchodem lékaře Jana Černého, který sepsal i další traktát v českém jazyce. Jsou v nich uvedeny instrukce týkající se prevence, ale i léčby samotné.

Bakalářskou práci jsem rozdělila do dvou hlavních částí. V první z nich jsem se zabývala popisem jednotlivých epidemií moru, hlavně v Čechách a na Moravě. V tomto popisu jsem postupovala chronologicky od antiky až do 18. století, kde jsem zaznamenala celý průběh epidemií v různých oblastech. V druhé části jsem se zaměřila na možnosti prevence a terapie tohoto onemocnění, jež vyplývají z porovnání úředních protimorových nařízení z Prahy, Českých Budějovic a Nepomuku 17. století.

Za účelem shromáždění dat a informací jsem se zaměřila především na dobové prameny a literaturu, které nám podávají informace přímo od osob, které se s touto katastrofou setkaly. V samostatné kapitole též provádím jejich celkové porovnání a kritiku.

Domnívám se, že tato práce může sloužit jako učební materiál pro studenty nebo pedagogy.

Abstract

The theme of this work are late medieval and early modern time anti-plague treatises and official regulations against plague.

In times when many countries and even continents were affected by plague, many city councils and rulers themselves had the treatises printed in order to reduce the risk of transmission of the infection and development of the illness. The treatises adjusted regulations of towns and villages. These official decrees against plague were supplemented with plague treatises that were written for inhabitants of towns affected by black death. Many of them were written in Latin and therefore incomprehensible to uneducated people. It changed when a doctor Jan Černý wrote such a treatise in Czech language. The treatises advised not only how to prevent plague but also how to treat it.

I divided my work into two parts. In the first part I describe particular plague epidemics that took place especially in Bohemia and Moravia. I progressed chronologically from antiquity to the 18th century and described whole course of epidemics in various regions. In the second part I focused mainly on different ways how these treatises deal with prevention and treatment of the disease. I made a comparison of various plague treatises from Prague, České Budějovice and Nepomuk.

In order to gather data and informations I focused on historical sources and literature that give us informations from people who had first-hand experience of plague. I do the overall comparison and critique of these sources in separate chapter.

I believe this work can work as an educational material for students and teacher

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracoval(a) samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to – v nezkrácené podobě – v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných fakultou – elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne (datum)

.....
(jméno a příjmení)

Poděkování

Touto cestou bych chtěla poděkovat panu Mgr. Zdeňkovi Žaludovi za důležité rady a připomínky během psaní mé bakalářské práce.

Dále bych chtěla poděkovat mé rodině, která mi byla oporou.

OBSAH

ÚVOD.....	7
1. TEORETICKÁ ČÁST	8
1.1 Rekapitulace použité literatury	8
1.2 Epidemiologie moru	9
1.2.1 Formy moru	10
1.3 Současný stav.....	11
1.4 Historie moru	11
1.4.1 Justiniánský mor	12
1.4.2 14. století- Černá smrt.....	12
1.4.2 15. století	19
1.4.4 16. století.....	24
1.4.5 17. století.....	27
1.4.5 18. století.....	28
2. CÍLE A VÝZKUMNÉ OTÁZKY	30
2.1 Cíl práce.....	30
2.2 Výzkumné otázky	30
3. METODIKA	31
4. VÝSLEDKY	32
4.1 Morové řády.....	32
4.1.1 Praha 1607	32
4.1.2 České Budějovice 1649	34
4.1.3 Nepomuk 1618.....	37
4.2 Porovnání	38
5. DISKUZE	41
6. ZÁVĚR.....	44
7. SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	46
8. KLÍČOVÁ SLOVA	49

Úvod

Hlavním tématem mé bakalářské práce jsou protimorové spisy v pozdním středověku a raném novověku.

Myslím si, že toto téma není mezi širokou veřejností tak rozšířeno jako téma moru. Samotné slovo mor dokáže i v dnešní době řadě lidí nahnat hrůzu. I dnes se setkáváme s různými historkami za těchto dob a zvláště za období, kdy země ovládala černý smrt či mor novověký. Morové epidemie s sebou přinášely velké komplikace. Velmi nabouraly tehdejší uskupení a řád. Tehdejší společnost byla společností silně věřící, tudíž se velmi nabízelo tuto tragédii označit za ránu Boží. Avšak lékaři zastávali většinou názor jiný. Domnívali se, že mor má přirozené následky i příčiny. Věřili, že lékařskými zákroky by se dalo moru vzdorovat, ovšem nejjistější záchrana spočívala v útěku z nakaženého místa. Ale duchovenstvo to považovalo za hříšné chování. Tudíž situace v těchto dobách opravdu nebyla jednoduchá, ať už ve sporech mezi lidem, tak v chaosu, který nastal.

Právě protimorové spisy sloužily k zamezení vzniku onemocnění, ale i jeho šíření. Každý obyvatel nakaženého města či obce musel žít s každodenním strachem, zda i on podlehne Božímu trestu. Právě z tohoto důvodu je důležité si tyto katastrofy z naší historie připomínat.

1. TEORETICKÁ ČÁST – mor v Evropě, Čechách a na Moravě

1.1. Rekapitulace použité literatury

Do své práce jsem použila řadu literárních zdrojů a historických pramenů.

Za velmi cenný zdroj považuji knihu Václava Schulze [21] *Příspěvky k dějinám moru v zemích českých*, jež vydal historický archiv. Zaměřuje se zde na protimorové spisy a úřední nařízení z let 1531–1746. Většina těchto spisů se v knize vyskytuje v německém a českém jazyce. V této knize se též vyskytuje korespondence týkající se morové situace, zejména dopisy zemských úředníků s panovníky té doby. V roce 1543 podávali například zprávu o moru samotnému Ferdinandovi I.

Dalším významným autorem je Klaus Bergdolt [1], který ve své knize *Černá smrt v Evropě* popisuje morové rány od starověku až do středověku. Velmi detailně zde popisuje šíření moru v zemích, jako jsou Itálie, Francie, Německo, Skandinávie a Nizozemí, Anglie a Pyrenejského poloostrova. Připomíná i neutuchající nenávisť vůči židům. Dále líčí procesí flagelantů, chování kléru, ale i velmi důležitý problém lékařské morálky, která lékaře stavěla před různá dilemata.

Z dalších autorů bych chtěla uvést knihu Eduarda Wondráka [29] *Historie moru v českých zemích*. Wondrák [29] v krátkosti uvádí na pravou míru epidemiologii moru a následně se již zabývá řáděním moru již od 13. století. Zmiňuje první karantény, ale také řadu protimorových spisů vydaných Albíkem z Uničova či Mistra Křišťana z Pardubic. Wondrák [29] samozřejmě neopomněl již zmiňovaného Jana Černého. Knihu doprovází řada fotografií těchto spisů a obrazů, na nichž se objevují nakažené osoby apod. Jeho knihu zakončuje kapitola zabývající se morem 19.–20. století ve světě.

Jezuité a mor, další kniha pocházející od Karla Černého a Jiřího Havlíka [5]. Jak je již z názvu patrné, hlavní téma se týká právě Tovaryšstva Ježíšova. Je zde popsán každodenní život jezuitů za morových časů a možnosti lékařské péče. V knize se autoři zmiňují o jednotlivých zázracích díky protimorových patronům. V knize je však uvedeno jen období 17.–18. století, kdy propukly poslední dvě velké epidemie moru.

Každý z výše uvedených autorů se zhostil tématu moru odlišně. Zatímco Schulz [21] ve své knize otiskl řadu nařízení a protimorových spisů, ale dále se k jednotlivým článkům již nevyjadřoval, Bergdolt [1] se zaměřil nejen na epidemie jako takové, ale i na vliv moru na hospodářskou a společenskou strukturu evropských zemí. Jeho popis epidemií však postrádá popis situace v českých zemích, ale je pochopitelné, že ve své knize nemohl postihnout všechna území nakažená morem. Proto je dle mého názoru velmi užitečná kniha právě Eduarda Wondráka [29], který svou knihu zaměřil jen na české země. Navíc se v knize objevuje řada ilustrací pro lepší představu tehdejší doby. Kniha *Jezuité a mor* se naprosto vymyká od knih předchozích svou tematikou, která je zaměřená pouze na jednu řeholi a jeho úlohu. Není zde popsán mor v širším časovém období, ale svou úlohu kniha splnila především díky netradičnímu tématu a zmínkou o traktátech a protimorových spisech.

Myslím si, že i když se každý z autorů zabíral jiným obdobím epidemie moru, hlavní myšlenka zůstává stejná. Mor měl vliv nejen na zdraví obyvatelstva, ale i na ekonomiku země a hospodářský růst. Ovlivňoval rodinné vazby a vztahy mezi lidmi. A proto je toto téma nevyčerpatelným zdrojem poznání chování společnosti v minulosti.

1.2. Epidemiologie moru

Toto velmi závažné onemocnění způsobuje bakterie *Yersinia pestis* [7]. Jedná se o gram-negativní tyčinku z čeledi *Enterobacteriaceae*, která je nepohyblivá,

zakulacená a ovoidní. K barvení se používají anilínové barvy. Též je možno bakterii pěstovat na agarových půdách či želatině o teplotách 4-30 °C [11]. Bakterie je schopna přežít mimo tělo hostitele přibližně třicet dní, v zimě i několik měsíců. Avšak je velmi citlivá na vysychání. Dříve se původce označoval jako *Pasteurella pestis*. Od roku 1967 je používán název dle švýcarského lékaře Alexandra Yersina (1863-1943), který učinil první popis této bakterie. Stalo se tak během jeho pobytu v Hongkongu roku 1894 [5].

1.2.1. Formy moru

Vyskytuje se několik forem moru [6].

Bubonická forma neboli dýmějová, patří mezi formy nejčastější [11]. Inkubační doba je v rozmezí 2-6 dnů. Přenašečem je blecha krysí (*Xenopsylla Cheopsis*), která se infikuje od nakaženého hlodavce. V místě kousnutí blechou se následně projevuje drobný puchýřek. Nejprve se objevuje zánět lymfatické soustavy. Jsou postiženy spádové mízní uzliny jako projev již zmíněného zánětu. Nejčastěji jsou postiženy uzliny v tříselech dále podpažní uzliny a uzliny krční. Dýměje se tedy časem nadýmají až k prasknutí. Rány se poté nezacelí, a proto může nastat celková seps. K dalším příznakům patří například horečka, ztráta energie, bolesti kloubů a hlavy. Smrtnost je kolem 60 %. Velké riziko představuje 3.–5. den nemoci [18].

Septikemická forma je specifická tím, že zasahuje velmi rychle a má téměř 100 % smrtnost. Na vině jsou bakterie přítomné v krvi nakaženého jedince. Mízní uzliny se často ani nemusí zvětšit. K příznakům se řadí nízký krevní tlak, který může vést až ke kolapsu. Objevují se i skvrny na kůži mající hnědou až fialovou barvu. Děje se tak vlivem značného krvácení do kůže a sliznic, v důsledku srážení krve uvnitř cév a následnému vyčerpání trombocytů [6].

„*Pneumonická forma se rozvíjí sekundárně, z bubonické či septikemické hematogenní cestou nebo primárně při přenosu kapénkami. Smrtnost je rovněž vysoká*“ [9]. Jako příznaky se jeví dušnost, kašel, pocity chladu, letargie, bolesti na

hrudi a hypotenze. Rty se mohou zbarvit do modra vlivem nedostatečného okysličení krve. Vykašláváný hlen má krvavou až černou barvu [5].

1.3. Současný stav

Na rozdíl od dob dávno minulých se mor dnes objevuje v přírodních ohniscích a jen výjimečně propukne v epidemii. Epidemiím již můžeme předcházet díky epidemiologickým opatřením jako je například očkování [11].

I nadále však mor budí oprávněné obavy, zejména kvůli využití v bioterorismu [18].

Takto vypadá situace dnes. Možná rizika už nám jsou také známá. Dokážeme sledovat věci, které jsou běžným okem neviditelné pomocí techniky a lidské zkušenosti. Lékařství je na vysoké úrovni v porovnání s dobou dřívější. Jak je vidno, dnes máme nespočet výhod, dokážeme si tedy alespoň v minimální možné míře představit, jaké příčiny a následky měly epidemie moru a to zejména v pozdním středověku a raném novověku?

1.4. Historie moru

Vyvstává však otázka, kdy a kde se mor vůbec objevil? O to složitější je na ni odpovědět, protože například Wondrák [29] tvrdí, že vše, co se v minulosti pokládalo za mor, nebyl skutečně mor- často šlo o hromadně se vyskytující nemoc se všemi hrozivými důsledky.

O moru se píše v mnoha významných knihách, dokonce i v té nejvýznamnější a tou je samotná Bible. Popisují se v ní vředy, neduhy na zadku a myši. Homér se též zmiňuje o této nemoci v Iliadě. Významný dějepisec Thukididés popsal mor roku 430 před naším letopočtem v Athénách [18]. Morový den byl typický prosebným procesím, úpadkem mravů a velkou obavou ze smrti [1]. „Z vyličených reakcí se brzy stala topoi dějin moru [1].“ Historici se domnívají, že skutečně nešlo o epidemii moru ale neštovic.

1.4.1. Justiniánský mor

Můžeme se domnívat, že se jedná o první pandemii moru, jak ho posuzujeme dnes. Císař Justinián (527–565) v polovině šestého století dokázal vést Východořímskou a Byzantskou říši na vrchol kulturního a hospodářského vrcholu. Obchodní styky vedly k zajištění celé říše. V roce 541 se však náhle objevila skutečnost, kterou nebylo možné překonat bez velkých ztrát. Propukla epidemie, která se do země dostala údajně z Afriky. Dle dějepisce Prokopia z Caesarey (asi 500-562) se mor poprvé objevil v roce 541 v Egyptě, konkrétně v přístavu Pelusion. Loděmi se dostal až do Cařihradu. Tam trval 4 měsíce a za tu dobu se hromadila těla zemřelých, protože nebylo dostatek lidí, kteří by mrtvolu odklidili, či pohřbili. Tehdy Cařihrad čítal bez mála čtyři sta tisíc obyvatel. Ale Prokopios tvrdí, že denně zemřelo pět až deset tisíc lidí. Tato čísla by se za 4 měsíce probíhající epidemie vyšplhala až k miliónu obětí, proto je třeba tyto počty brát jako značně přehnané [18].

1.4.2. 14. století - Černá smrt

Doba temna, chaosu, podezřívání a rozvratu. Právě toto vystihuje atmosféru poloviny 14. století, kdy udeřila největší epidemie moru, zvaná černá smrt [19]. Černá smrt se připlížila z Asie. Nemocní, dle Florentského kronikáře Mattea Villani v roce 1346, chrlili krev a následně umírali v různých časových intervalech od několika hodin do tří dnů. Ohnisko moru se nacházelo ve střední Asii. Je nutno podotknout, že znalosti zeměpisu byly v té době velmi omezené. A též zápisy v kronikách mnohdy popisovaly mor v době, kdy se ještě do daných zemí nedostal. Líčení epidemie bylo často podáno jako apokalypsa. Například, že z nebe přšely žáby, hadi nebo dokonce oheň. Mohl za to strach z příchodu moru a hrozba následné smrti [1].

Mor stále postupoval přes hranice a území. Do Evropy se dostal díky Hedvábné stezce a obchodu [1]. Na podzim roku 1347 připluly z černomořského přístavu Kaffa, janovské lodě za účelem obchodu do Messiny, která se nachází na Sicílii. Kaffa (dnešní Feodosie) byla od roku 1346 obléhána Tatary. Ti se pokoušeli obyvatele města vyhladovět, což se jim nepodařilo, protože se mezi nimi nečekaně oblevil mor [1].

„Příznaky této choroby až dosud v Evropě neznámé měli po určité době i někteří námořníci oněch janovských lodí – otok až boule velikosti vejce v podpaží a tříselech, později tmavě zbarvené, provalené a vylučující a krev a hnis. Tmavé zbarvení se pak rozšířilo po celém těle, nemocní měli vysokou horečku, silné bolesti a umírali po několika dnech. Jiní vykašlávali krev, jejich dech, pot a moč hnilobně páchly a postižení umírali ještě rychleji než při pouhém postižení uzlin v podpaží a tříselné krajině [18].“

Notář z Pacenzy Gabriele de Mussis v té době žil v Kaffě a na vlastní oči viděl, jak Tataři vystřelovali mrtvoly do města, aby nákazu šířili dál. Mor, se šířil závratnou rychlostí, neboť v roce 1347 ohrožoval střední a jižní Evropu [1].

Mor postihl nejprve jižní Itálii a to Sicílii. Nejen že byl ohrožen obchod a dostatek jídla ale epidemie vedly i k zhroucení tradičních hodnot, rodinných pout a křesťanství. Vždyť tato pohroma byla „*boží pomstou*.“ Soucit a důvěra byla ta tam. Dokonce i rodiče opouštěli své nemocné děti a manželky odmítly setrvat po boku nemocného chotě [1].

Postupně se nákaza dostala i do Benátek a to v únoru roku 1347. I zde se každý cítil být ohrožen. „*Společnost se spikla proti nemocným* [1].“ Mrtví se pohřbívali do hromadných hrobů, a když už země přestala stačit, odváželi se i s umírajícími na ostrovy v severní laguně. Ovšem ostrov byl souzen jen přistěhovalcům a žebrákům. Kriminální činy se stupňovaly tak jako v jiných městech postihnutých morem. To znamenalo mnohem větší úsilí kontrolních orgánů. 5. července roku 1348 vzniklo, díky stále většímu počtu přistěhovalců, nařízení o zákazu vstupu všech nemocných ale o pět dní později už nemohl přicestovat nikdo. Lékaři byli bezradní. Lidé

umírali každý den a nepomáhalo ani čištění vzduchu ohněm či zajištění pitné vody [1].

Roku 1348 se mor dostal i do Florencie a právě o této nákaze se zmiňuje Boccaccio ve své knize Dekameron [1]. Popisuje celkovou bezmocnost lékařů a zoufalost obyvatelstva spojenou se strachem z nákazy. Reakce obyvatel byly různé. Někteří se zavřeli do svých domů a tím se také stranili společnosti. Vzdali se veškerého nadbytku a žili v ústraní střídavým životem. Dalším protipólem byli lidé, kteří před morem neutíkali, nýbrž se mu vysmívali [19]. Často navštěvovali hospody a nadmíru užívali alkohol. Mezi těmito dvěma skupinami existovala ještě další, která zvolila útěk ze zamořených oblastí, a tím si častokrát zachránila život. Ostatní přežívali se strachem ze smrti [2]. Obětí bylo velmi mnoho a smrt číhala na každém kroku. Lidé se na smrt zvykli a byli vůči ní naprosto lhostejní. Lhostejní už však lidé nebyli k penězům a snažili se vytěžit co nejvíce proto se například velmi zdražily potraviny. Nejvíce cukr, pečivo a drůbež, protože té se přisuzovala ochranná funkce pře morem. Nejen toto dění přispělo ke vzniku hladomoru ale i neúroda ještě před epidemií. V rámci prevence lékaři zamítli dovoz plodů, které by mohly shnit jako například švestky a mandle [1]. Zdravotní úřady, jež ve Florencii v roce 1348 existovaly „řídily práci lékařů, dohlížečů, hrobníků, a policistů a kontrolovaly špitály a pohřebnictví [1].“ Z měst se vyháněli žebráci a tuláci, právě vyhánění sloužilo jako kontrolní opatření spolu se zákazy vstupu a nahlašování osob podezřelých z nákazy. Právě úředníci, pod které spadala i veřejná hygiena, většinou byli laici, ale vycházeli ze zdravého rozumu a zkušeností. Velkým přínosem bylo, že Florencie vydala v roce 1321 *Statuti sanitari* jež upravovali přidělování potravin a vody, pohřbívání a celkovou organizaci pomocných prací v případě epidemie. V době epidemie obyvatelstvo kleslo na polovinu původního počtu [1].

Moru však neunikla ani Francie. Údajně vše začalo v přístavu Marseille, kam připlula loď z Janova, kde ji nechtěli umožnit vyložit náklad. Mor postupoval směrem k severu i západu. V srpnu roku 1348 nemoc postihla Bordeaux a brzy i Avignon, kde mor ztrpčoval lidem život dva roky. Opět se objevila nedůvěra vůči

druhým, a proto do města pouštěli jen ty, které znali. Lékař Klementa IV. Guy de Chauliac byl příznivcem humorální patologie a opíral se tedy „o antické autory jako Hippokrata, Galéna a některé pozdně antické autory [1].“ Ti nemoci přisuzovali špatným poměrem a složením čtyř tělních tekutin – krve, hlenu, žluči a černé žluči. Například přebytek krve mohl dle lékařů způsobit hnilobu vnitřních orgánů, což vedlo k výskytu moru. Proto Chauliac doporučoval jako prevenci „pilulky z aloe, pouštění žilou, vykuřování domu, dryák, vonné látky a nakonec tajný autorův recept k okyselení šťáv [1].“ Mimo jiné lékař bubony léčil cibulí, pistáciemi nebo fiky. I přesto se lékař nakazil, ale patřil k těm několika šťastným, kteří nákazu přežili a uzdravili se. Jiní však takové štěstí neměli a většinou skončili pohozeni v řece nebo pochováni na nouzových hřbitovech. Smrt se nevyhnula ani lidem, kteří svůj život zasvětili bohu. Ti se starali o nemocné ve svých klášterech a napomáhali tak šíření moru a zkrácení vlastního života. Život se lidem převrátil naruby i spolu s jejich zvyky. Jednou ze zásadních změn byla nedůvěra. Ta se vyznačovala soustavným podezříváním. Lidé věřili, že za mor jsou zodpovědní Židé, a proto je začali pobíjet. Též vyháněli z měst chudé a v některých případech i došlo na vraždy. Obviňování došlo tak daleko, že se obyvatelé měst báli o svůj život pod domněnkou trávení. Pokud strážní zastavili někoho, kdo u sebe měl prášek, či mast, donutili jej pozřít. Mnoho z nich se obávalo konzumovat ryby, protože se domnívali, že jejich zápach přináší s sebou mor. Právě dietetické rady jsou velmi zajímavé, i když neměly vliv na průběhu onemocnění. Doporučoval se vývar s mletým pepřem a skořicí. Dále se doporučovalo vyhnout se konzumaci drůbeže a podsvinčat, tučné maso a maso ze starých volů [1].

Lékařská doporučení se týkala i časového harmonogramu. Jako škodlivé se považovalo spát přes den a spánek měl trvat jen do rozednění. Snídaně obsahovala jen víno naředěné vodou a oběd se měl uskutečnit v jedenáct hodin dopoledních. Samotní lékaři se vyhýbali zápachu potu z podpaží, a za horkého počasí si k nosu přikládali houbu namočenou do octa, za zimy měli v ruce routu a kmín [1].

Mor postupoval a tak se z Paříže dostal do Normandie, Pikardie a průlivu La Manche. Nebyla ušetřena ani Provance, Avignon a každá obec a vesnice [1].

Mimo tyto země postihl mor i Řecko, Španělsko, Anglii a Dánsko, Norsko a z určité části i Rusko. K jeho masivnímu rozšíření přispělo poutní léto roku 1350, kdy se v Římě scházeli věřící z různých křesťanských zemí [1].

Čechy se této nákaze poměrně vyhnuly, protože se nákaza šířila převážně po vodních cestách. Důkazem je ohraničené povodí a tím pádem velmi příznivá poloha. Jako průkaz malého výskytu v našich zemích je výstavba Nového města, protože jiné metropole nevzkvétaly, ale naopak docházelo k vyliďňování. Ale i přes menší výskyt se Čechy nevyhnuly zdražování potravin a řemeslných výrobků. Právě v této době docházelo k útokům na židy [28]. Pogromy, byly největším vražedným jednáním, spáchaném na židovském obyvatelstvu. Tato diskriminace byla často prováděna neoprávněně, kvůli zákazů různých povolání právě pro židy. Nemohli například vstoupit do řemeslnických cechů a veřejných úřadů. Velkým aspektem pro lynčování se staly lichvy, které byly nečestné a často se proti nim zakročovalo, zvláště pokud se jednalo o židy [1].

Černá smrt měla pro Čechy vážné důsledky hlavně s ohledem na výskyt dalších epidemií. Endemická ložiska, která zůstala po polovině století, v našich zemích, vyvolávali vznik epidemií až už místního nebo širšího charakteru [28].

Například v Brně roku 1356 se objevil také mor, ale více než na postižené obyvatelstvo se dbalo na zděděný majetek, který nesměl být rozchvácen [28].

V letech 1358 až 1362 se mor objevil v Praze i na venkově. Nakažení jedinci umírali do tří dnů od infikování. Lid se nemoc snažil odvrátit náboženskými prostředky. Po zimním období, kdy došlo k útlumu nákazy, se mor objevil s ještě větší razancí. Lidí tentokrát umírali i po jednom jediném dni, kdy se objevily příznaky. Tisíce lidí umíralo po velké neúrodě v roce 1361 a následném rozsevu nákazy v roce 1362. Arcibiskup nařídil náboženské akce (hlavně procesí) a posty každou středu a pátek. Též se zavedly almužny pro chudé, protože nedostatek potravin způsoboval hlad a vysokou úmrtnost. Ještě koncem šedesátých let tohoto

století se objevila epidemie v jižních Čechách ale již v menší míře. Ale v roce 1370 po povodni se nákaza rozšířila v Praze v takovém rozsahu, že údajně zemřelo nesčetně tisíc lidí [28].

Právě v 70. letech 14. století začaly na našem území vznikat lékařské traktáty, např. tzv. *Missum imperatori*, které pro dvorské prostředí Karla IV. sepsal lékař Havel ze Strahova v latinském jazyce. Následně byl tento list přeložen též do němčiny a rozšířen [17].

Dalším předním českým lékařem byl M. Albík z Uničova na přelomu 14. a 15. století. Právě on reagoval na morovou epidemii z roku 1380. Jeho traktáty obsahovaly poznatky o prevenci moru, příznacích a průběhu onemocnění, vlastní léčení a postupy k zamezení dalšího šíření této nákazy. V každém díle se nachází popis nejvhodnějších podmínek, za kterých dojde k šíření nákazy. Proto zde uvádí rady jak se před morem uchránit ale i následná léčba a příznaky onemocnění. M. Albík se nespolehal na astrologické výpočty a vysmíval se též praktikám šarlatánů a ranhojičů. Opíral se o významné autority starověku a raného středověku například o Hippokrata, Avicenu a Galéna. Doporučoval léčebné prostředky dovážené z ciziny, nebo domácího původu. Ceny léků se zřejmě snažil přizpůsobit všem sociálním vrstvám [8].

Za nejnebezpečnější roční období ohledně šíření moru považoval podzim. Údajně kvůli častým mlhám a ovzduším prosyceném jedovatými parami. Negativně též působilo topení a nedostatečné větrání místností. Pokud hrozilo nebezpečí nákazy, doporučoval omezit styk s lidmi a celkovou přítomnost ve společnosti, z důvodu nebezpečnosti vydechovaného vzduchu. Jako nebezpečný se ale nepovažoval jen dech, ale i přenos prádlem, slinami a jinými exkrety. Prevencí byla též správná životospráva, tedy střídmost v jídle a pití. Nedoporučovalo se požívat tučné maso, vodní drůbež, ryby, polévky, houby, čerstvé ovoce, mléko, sýry a máslo. Naopak M. Albík doporučoval lehká a snadno stravitelná jídla jako například jehněčí a kuřecí maso. Každé ráno měl člověk pozřít dva až tři loupané

vlašské ořechy nebo fikus se solí. Chudí lidé alespoň kousek opečeného chleba se solí namočeného v octě nebo hořec žlutý se solí či dvanáct bobulí jalovce [4]. Důraz byl kladen též na dostatečný pohyb a člověk se měl vyhnout dlouhému spánku během dne, tělesným požitkům a lázním. Koupel nesměla být příliš horká ale ani studená z důvodu otevření pórů a následnému průniku nákazy. Mimo jiné je důležitý i psychický stav člověka. Lidé měli myslet na jiné věci než na mor a nákazu. Člověk měl setrvávat v dobře a příjemně vytopené místnosti. Do ohně mohl též přikládat jalovec, šalvěj, vavřínové bobule, tymián a různé aromatické rostliny. Čicháním vonných látek se mohlo také docílit zabalením bylin do hedvábných šátků. Chudým lidem postačil šátek namočený v octě [8].

M. Albík se věnoval i příznakům nemoci. Poznatky od lékařů starověku a raného středověku doplňoval vlastními zkušenostmi. Jako příznaky popisoval bolesti hlavy, těžká dech, fotofobii, neklid, nechutenství, pocení, žaludeční nevolnosti a slabost v končetinách. Důležitá byla i barva moči a popis jednotlivých hlíz na různých částech těla. Blížící smrt popisoval tak, že nemocný nejí, špatně spí, zvrací, sliní, blouzní, má průjmy a ztrácí chuť do života. V těchto případech radí obrátit se k Bohu ve formě modliteb a žádat poslední pomazání [8].

Dle Albíkova vlastního léčení moru bylo nutné začít s léčbou během první třech dnů nemoci. Kritický den byl den devátý a čtrnáctý. K léčbě se velmi často používal dryák, který se připravoval z rostlin utřených na prach a smíchaných s medem. Zastoupení rostlin se však měnilo dle působnosti dryáku. Dryák byl velmi silný a mohl způsobit žaludeční nevolnost. Dalo se tomu zabránit výplachem úst octem či žvýkáním slupky z kyselého jablka. Často se používaly hořké byliny jako například hořec žlutý, který podporuje tvorbu žaludečních šťáv a povzbuzuje funkci jater. Dále pelyněk pravý, který zvyšuje chuť k jídlu nebo jestřabina lékařská, devětsil lékařský. V Albíkově spisech je uvedeno až dvacet léčivých bylin. Mimo užívání dryáku byla též důležitá péče o hlízy. Na ně se přikládala ředkev malá se solí a octem do sedmého dne, kdy dochází k ohraničení zánětu. V dalších dnech uzliny měknou, a vzniká píštěl, z nich vytéká řídká tekutina. Od

osmého dne se přikládala mast z másla, cibule a šafránu. K léčbě se též řadilo pouštění žilou, které se provádělo z žil povrchových. Záleželo též na věku pacienta, proto se u osob mladších dvaceti let doporučovalo pouštět v menší míře než u starších pacientů. Lékaři se domnívali, že nákaza je po těle přenášena krví a proto se špatná krev musí vypustit [8]. „*Tento názor byl překonán až po roce 1616, kdy anglický lékař William Harvey poprvé vyslovil teorii krevního oběhu a dal tak základ nové fyziologii* [8].“

1.4.3. 15. století

Epidemie v 15. století měly průběh stále dost razantní a jejich frekvence ještě intenzivnější než dříve. Častěji docházelo k výskytu pandemií a přestávky mezi nimi se stále více zkracovaly. Proto se objevují racionální opatření proti moru [22].

Období husitského hnutí bylo poznamenáno několika vzplanutími nákazy [16]. Tyto výskytu byly relativně menší i přes nepříznivé podmínky díky válce a revolučním událostem. Například v roce 1421 je zmínka o moru v souvislosti s křižáckou výpravou proti husitům. Dále v roce 1435 se objevuje větší epidemie. Dává se do souvislosti s velmi horkým létem. Ještě závažnější byla epidemie trvající v letech 1432–1434. Několik měsíců stačilo, aby postihla těžce obléhanou Plzeň a Prahu. V Praze údajně zemřelo až 20 000 osob. Následovala šestiletá přestávka, která trvala až do listopadu roku 1439. Tehdy mor udeřil zvláště závažně. V Praze prý pohřbívali až sto mrtvých za den a celkový počet mrtvých v zemi se vyšplhal na 50 000 [23]. V tuto dobu zemřel i Křišťan z Prachatic [17].

Mistr pražské university a Husův blízký přítel Křišťan z Prachatic (1366-1439) byl lékař vyznačující se autoritou v 15., ale i v 16. století v léčení moru. Psal většinu lékařských prací v latinském jazyce, ale některá díla sepsal i česky. A právě jeho česká díla se stala základem různých českých lékařských sborníků nazývaných „*Jádro*“ [17].

O moru pojednává Křišťanova „*Zpráva proti šelmovému času*“ kde se uvádí rady proti nákaze. Je zde doporučováno vyhýbat se místům, kde se vyskytuje mor.

Člověk by ale také neměl mít strach z moru a taktéž o něm nemluvit, jinak toto chování může vést k tvorbě hlíz. Pokud je počasí deštivé, nebo se objevují mlhy, nedoporučuje se vycházet z domu a pokud přece jen ano je dobré použít kadidlo s vonnými silicemi jako například růže nebo bobkový list. Dým měl upravit zkažený vzduch. Takto se má vykuřovat čtyřikrát během jednoho dne [17]. Mimo jiné se každé ráno před opuštěním domova doporučovalo pozřít lektvar o velikosti vlašského ořechu nebo méně *dulce amarum*, nebo prach mistra Křišťana s vínem, anebo s polévkou. Taktéž bylo dobré požívat jalovec, ředkev nebo vlašský ořech s fíky. Pokud však tyto ingredience v domácnosti scházely, stačilo sníst topinku namočenou v octě, nebo cibulky s vepřovou pečení či pečeného ptáka. Tyto postupy se doporučovalo dodržovat, aby člověk nechodil hladový na vzdych mimo svůj domov. Proto měl člověk často jíst a pít. Jídla se doporučovala kyselá. Společné lázni se měl člověk též vyhnout a zvláště pokud by tam byl v přítomnosti osoby postiženého hlízami. Pokud by přece jen chtěl člověk jít do lázní, měl by se nejprve napít prachu z apatény a nebo požit dryák jako například lískový ořech rozpuštěný s vínem, nebo pivem. Též bylo dobré jednou za měsíc požit již zmiňovaný dryák po půlnoci a lehnout si a velmi dobře se přikrýt z důvodů pocení. Kromě dryáku byly k dostání též morné pilule, které se neměly kousat ale zapíjet po sedmi až devíti kusech vodou nebo pivem [17].

Pokud se už někdo nakazil, nejlepší dle rad, byla zpověď a litování všech hříchů. Pokud se u nakaženého objevila hlíza, ihned se přistupovalo k pouštění žilou. Avšak pouštění žilou se provádělo dle umístění hlíz. Pokud se nacházela za uchem, krev se pouštěla z hlavní žíly té ruky. Pakliže byla hlíza pod paží, upouštělo se z plicnice (z žíly na hřbetu ruky u malíčku). Hlíza nacházející se v tříselech znamenala pouštění z žíly panenské (n a vnitřní straně nohy pod kotníkem) na též noze. Po odtoku krve si měl nemocný člověk a odpočinout a požit dryák [12].

Mistr Křišťan mimo jiné vydal i rady proti moru (neduhu svrchnímu) a učinil zprávu, ve které se snaží podat lidu návod na stravování a životní styl. Například doporučuje požívat hrachovou, zelnou a řepnou polévku nebo nové zelí a řípu. Tyto

potraviny měly údajně dobrý vliv na plíce a dýchací soustavu. Pokrmy se též doporučovaly sypat pepřem a malým množstvím šafránu. Ženy měly každý den utřít hořčicí s koriandrem a anýz s vínem na kaši a tu následně používat při vaření a pečení spolu se zázvorem a pepřem. Dále si ženy měly dvakrát v týdnu mýt nohy vodou, v níž byl vařen rmen a třít si chodidla solí a octem. Páni si naopak nesměli umývat hlavu jindy, než v ranních hodinách a hodinu před obědem, nebo před večeří. Do vody si se přidávalo půl žejdlíku octa a koření. Páni si měli do svých pokrmů kázat kořen petržele kvůli prevenci proti ledvinovým kamenům. Často měli též pojídat křen, k vývaru z masa, a bílý chléb rozdrčený na kaši. Do kaše, se též mohlo přidávat šest až sedm broskvových oloupaných jader. První pokrm byl vždy polévka a poslední pokrm topinka. Mimo jiné se doporučovalo sníst dvě zrnka pepře s dvěma hřebíčky. Paní měly v mastný den vždy podávat vařenou cibuli. Cibule se ale mohla podávat i v postní dny. V zimě se výjimečně podávala ryba v cibuli a petrželi [12].

Epidemie dále pokračovaly i v roce 1445 kdy v září vypukl mor v Hradci Králové. O dalších pět let později byla silně postižena Praha, kdy v roce 1451 umíralo denně až 200 lidí. Mor roku 1457 prošel mimo naše země i Uhrami a Polskem. Sám kronikář uvedl, že této nemoci podlehl i král Ladislav. Nyní se toto tvrzení považuje za méně pravděpodobné. V letech 1463–1464 v Praze každý hledal úkryt před morem, který se objevil v září, následně přes zimu polevil, ale znovu propukl v dalším roce [24]. Opis konceptu listu nám dochovaný známým kopistou Petrem Kašparem Světeckým dokládá, že toto onemocnění trápilo i obyvatelstvo jižních Čech. V listu se uvádí, že lidé z božího dopuštění ve velkém počtu padají a umírají v hříchu [25]. V letech 1471–1473 se musel dokonce přeložit zemský sněm, ale ani to nepomohlo, protože na 200 účastníků podlehl nemoci. Mor v té době podpořilo velké sucho, kdy nepršelo skoro čtyři měsíce. Následovalo deset let poklidu až do roku 1482. Tohoto roku se dokonce nekonaly zkoušky na univerzitě. O rok později roku 1483 mor dostihl i královský dvůr, který se snažil prchnout do Rakovníka a Plzně. Nejvyšší úmrtnost byla v létě a ani lékaři nemohli nijak pomoci. Celkem prý zemřelo 30 000 lidí. Po další přestávce více jak desetileté

se v roce 1495 objevila další epidemie moru. Údajně i někteří páni bydleli v lesích, aby se před morem uchránili. Dle zpráv z jižních Čech se však toto onemocnění projevovalo jako tyfus nebo úplavice [24].

Velmi významnou osobou za morových časů byl především Jan Černý. Byl to český lékař a radil ke členům Jednoty bratrské. Žil v letech 1456-1530 tudíž patří do 15-16 století ale jeho posmrtná sláva díky lékařským spisům mi dovoluje zařadit ho do 17. století. Jan Černý psal českým jazykem kvůli srozumitelnosti pro osoby s nízkým vzděláním. Právě ty byly nejvíce ohroženy morem kvůli nedostatku financí na lékaře či cestu mimo nakažená území. Samotní lékaři často prchali z měst i s majetnými obyvateli, protože očekávali vysoké výdělky. Pokud už lékař setrval ve městě, vůbec nevycházel z domu. Navíc mor se nevztahoval k jejich oboru, tan patřil bradýřům. Těch byl dostatek ale i přes to nemocným velmi nepomáhali. Kvůli opatřením proti nákaze často před sebou v jedné ruce drželi hořící louč a v druhé svírali ambrové jablko. V ústech často zdržovali navíc protijed. Buď pravý dryák, nebo obyčejný česnek dle své finanční situace [10].

Černý sepsal v roce 1496 Spis o nemocech morních, který se dočkal deseti vydání. To poslední se datuje roku 1633. Bylo tištěno v Holomúci u Mikuláše Hradeckého. Jan Černý disponoval moudrostí, dobrou a srozumitelnou češtinou. Navíc se odkláněl od různých barbarských praktik. Například se na hlízy přikládaly vnitřnosti za živa roztrženého štěněte či za živa krvavě oškubaný kohout [10].

Spis obsahuje celkem 29 kapitol. Čtyři kapitoly se zabývají epidemiologií moru a zbylé kapitoly profylaxí a samotnou léčbou. V epidemiologii uvádí, že mor je porušení vzduchu působením oběžnic (planet) na zemní a vodní výpary. Mor působí údajně jako jed zejména pokud působí na srdce. Přejídání se a přebytek pohlavního styku způsobuje přebytek vlhkosti zejména u sangviniků a cholericů. Černý také uvádí, že mor se objevuje v době, kdy končí léto a nastává podzim, tudíž slunce nemůže zneškodnit nebezpečné výpary. Jako nejlepší ochranu před nákazou, se doporučuje útěk z ohniska nákazy, ale pokud se člověk vrátí po pominutí epidemie, je zde bezpečněji než kde jinde. Jako lék na čištění krve a

odvod vlhkosti se doporučovaly byliny jako například růta polní, chmel, čekanka, meduňka, kokotice, anýz, fenykl, či pečené švestky a rozinky. Z nich se vyráběl sirup, který se užíval 2-3 denně, zejména před východem slunce, hodinu před obědem a večerí. Při večerí se užívalo též projímadlo vyráběné v lékárně. Pilulky se na přání obalovaly zlatem. Velmi důležité bylo též dostatečné větrání příbytků, které se měly co nejvíce vzdalovat od stojatých vod, hřbitovů, hnojišť a stájí. Větrání však nestačilo a vzduch se musel upravovat i jinými způsoby jako například kropením podlahy octem. Lidí se měli vyvarovat většímu množství lidí na jednom místě například v kostele či lázních. Pokud člověk přece jen vyšel z domu, měl užít dryák či topinku z bílého chleba namočeného do pálenky. To ovšem nestačilo, bylo zapotřebí čichat k vonným věcem například k ambrovým přípravkům, hřebíčku, pelyňku nebo koriandru. Pokrmy nesměly být příliš horké, studené, mokré či suché. Kynutá pečiva se nedoporučovala v žádném případě a chléb musel zůstat na čistém místě, kde se nemohl znečistit myším trusem. Maso se doporučovalo kuřecí, jelení a z dobytka chovaného v horách nikoli ve stájích. Ryby měly pocházet z tekoucích vod. K pití za dob moru posloužilo hlavně bílé víno a pivo. Člověk měl spát jen v noci a to v předem zakouřených povlacích. Černý nedoporučoval prát a míchat prádlo s ženským a špinavým prádlem. Oblečení muselo vonět, aby posloužilo jako preventivní opatření. Pohyb se považoval za velmi zdravý, ale nesmělo při něm dojít k přílišnému pocení. Lidí se měli též vyvarovat mluvě o moru, hádání, nadávání a zbytečných starostí. K tomu dopomáhala hudba, hra v šachy ale zejména smíření s Bohem [10].

Jan Černý popisuje léčbu moru velmi podrobně. Uvádí, že se onemocnění projevuje horečkou, bolestí hlavy a vyprahlými ústy. Pokud má pacient světlou a kalnou moč či zvrací krev, je prý smrt nevyhnutelná. Též při velké bolesti hlavy nebo zapáchajícím dechu. Čím rychlejší je léčba, tím větší je prý šance na uzdravení. Často se pouštělo žilou dle umístění hlízy. Nemocný jedinec musel dodržovat dietu skládající se z vajec vařených na měkko, polévek a vína. Samozřejmě se též užívalo mnoho lektvarů známé i neznámého složení, různé byliny a vonné silice. Právě díky srozumitelnosti a jadrnosti se tento spis vydával

po 5 generací za morových časů [10]. Černý však nebyl jediným, kdo utvářel protimorové spisy. Například Komenský napsal *kratičkou zprávu o morním nakažení v Lešně polském z roku 1632*. Dále Dobřenský vytvořil *Veřejnou a přirozenou před nemocemi obranu*, z roku 1679. Avšak žádný spis se nedočkal vydání v takovém počtu, jako měl Jan Černý [28].

1.4.4. 16. století

V tomto století nebylo ušetřeno ani město České Budějovice. V místních kronikách se vyskytuje záznam o roku 1521, kdy ve městě řádil mor a údajně mu podlehl až tři tisíce osob. Toto číslo představuje až tři čtvrtiny tehdejšího počtu obyvatel a tudíž působí nevěrohodně. Morové rány byly ve středověku velmi časté a každá se tedy do kroniky nezapisovala. Neznámý českobudějovický kněz v první polovině 16. století zapsal několik poznámek do Kosmovy kroniky České, ale údaj o moru zde chybí. Poprvé je o moru zmínka v kronikářských přípiscích v druhé polovině téhož století. Jedná se o rok 1520, ale zpráva je poněkud zkomolená. Za autory této zprávy se považují příslušníci rodiny Matyášů. Nejstarší záznamy připisují řádění moru roku 1521, ale mladší kroniky uvádějí až rok 1522 [20].

Dle starších záznamů byly Čechy postihnuty 8. dubna v Praze roku 1520. Mor trval až do podzimu a za obět' mu padlo několik tisíc obětí. V září téhož roku se mor dostal do jižních Čech a to zejména do okolí hradu Zvíkov. Na venkově ale onemocnění nebylo tak rozšířeno jako ve městech díky řídkému osídlení. Městem České Budějovice projížděli kupci vezoucí zboží z Rakous a tak styk obyvatelstva s návštěvníky byl velmi častý. Do města se ze solné komory dovážela sůl, která se následně dovážela i do dalších měst. Není známo, kdy přesně se mor ve městě objevil, ale do konce roku 1520 se nepovažoval jako velké ohrožení na životě. Až na jaře roku 1521 si začalo onemocnění vybírat mnohem vyšší daň a vrchol nastal v letním období. Dosvědčuje to 25 závětí, z nichž šest bylo sepsáno v červenci a sedm v srpnu. Lidé umírali i v Českém Krumlově a to zejména horníci. Záznamy o moru z ostatních jižních měst nebyly dochovány, což neznamená, že se tam nákaza neobjevila [20].

Obyvatelstvo se uchylovalo k preventivním opatřením. Aby zabránili šíření moru, vykuřovali svá obydlí, užívali lektvary, čichali k octu a různému koření. Školy a lázně se uzavřeli a taktéž se nekonala veřejná shromáždění. Jediné místo, kde se lidí setkávali, bylo v kostelech a na církevních obřadech. Proto se i nadále mor mohl šířit mezi lidmi, a pokud se nakazil někdo z rodiny, většinou onemocnění postihlo o ostatní členy. Pokud se tak stalo, dům se označil na dveřích a zakázal se do něj vstup. Řemeslníci měli zakázán vstup do jiných měst. Kupci se městu raději vyhnuli [55], a proto obchodní styky a hospodářský růst zůstal na bodě mrazu. Před vstupem do měst se prováděla karanténa [20].

Profesor Kavka se zabýval rozsahem moru a pokusil se zjistit počet obyvatel v Českých Budějovicích. „*Rozborem zjistil, že ve městě a před hradbami žilo 1078 poplatníků, kteří představovali asi 3810 osob, z nichž 2058 bylo námezdně pracujících* [20]. “ Toto však nejsou konečné počty, protože do nich nebyli zahrnuti tovaryši, kněží, mniši a žebráci. Konečný počet vystoupal na 4350 obyvatel. Za období 1514 až 1523 tratile České Budějovice asi o 500 obyvatel. K většině z nich se řadili chudí řemeslníci a sociálně slabší. Ale i někteří vysoce postavení a členové městské rady podlehli této nákaze. Například Vincenc Hunger jako jediný v roce 1521. Dále přední měšťan Kryštof Sítko, a též lékárník Petr, který vyrobil zelený prášek. Ten byl žádán po celém okolí a zejména šlechtou [20].

V roce 1530-1531 přišla velmi prudká epidemie tzv. „*anglického potu*“. Postihla Prahu a především východní část země. Nemoc měla příznaky v podobě třesavky, malátnosti, bolestí žaludku a nespavostí. Poté se objevoval odporně zapáchající pot. Téměř vždy nemocný člověk umíral. Jako prevence byl nařízen mimořádný půst a v září roku 1531 se konalo procesí ve třech pražských městech. V letech 1541-1543 jsou důkazy o další epidemii moru. Tehdejší úřady zjišťovali výskyt a rozšíření nákazy kvůli včasnému přesunu dvora do bezpečných míst. Všichni duchovní správci byli povinni nahlašovat podezřelé případy úmrtí. Do poloviny 16. století byly velmi časté. Nejvíce dochovaných zpráv pochází z roku

1554. Dvůr se přemístil do Plzně a komorní soud byl odložen. Naštěstí byla zavedena velmi přísná pravidla ohledně nově příchozích do postižených obcí a měst. Během roku 1554 posílal rychtář královské komoře jmenné seznamy zemřelých za každý týden. Například v Mělníku umíralo denně až 13 lidí. Ferdinand I. v roce 1555 nařídil asanační a desinfekční opatření. To znamená, že vyčistil ulice, zakázal vyhazování odpadu na veřejná prostranství, doporučoval vykourit domy a vyprat oděv zemřelých. Veřejná prostranství však byla nadále velmi znečištěna a nikdo nedbal na jejich udržování v čistotě [24].

Mnohem větší dopad měla epidemie v letech 1561-1562. V roce 1561 měla epidemie mírnější průběh, byla zaznamenána spíše jednotlivá onemocnění, ale o rok později od srpna až do jeho konce nebyl jediný dům bez ztráty na životě. Dvůr opustil město. Nařízené vystěhování židů bylo odloženo kvůli znemožněné realizaci pohledávek. Školy se v roce 1563 zavřely a universita omezila svoji činnost. O rok později v roce 1564 se mor opět dostavil do Prahy a preventivní opatření se rozšířila. Václavský výroční trh byl zakázán a sněm nebyl svolán. Další epidemie v letech 1566-1569. V červnu roku 1568 nabyl mor na velké intenzitě a dvůr se přemístil do Kouřimi. V Praze se uvádí až 3898 mrtvých [24].

Tzv. veliký mor pražský z let 1581-1582 se objevoval skoro po celé zemi. V roce 1582 se epidemie prudce rozmohla po velké povodni. Pořádaly se bohoslužby, rušily se trhy a sněmy. Opět zavedl zákaz pro vpouštění do měst ale i přes veškerá opatření si epidemie vybrala svou daň. Údajně jen v Praze zemřelo 20 000-30 000 osob a v celé zemi až 50 000. Stávalo se, že za velmi krátkou dobu prošlo za sebou i 15 pohřbů [24].

Morová rána se též nevyhnula Českému Krumlovu. Během 16. Století jej postihla hned několikrát. A to v letech 1549, 1552, 1557, 1559, 1570, 1571, 1582 a 1585. Za toto období jsou ale dochované zprávy tak stručné, že nelze vyvodit nic bližšího. (Kubíková) V roce 1598 byla epidemie silnější, kdy dříve. Rožmberský historiograf a archivář Václav Březan [3], který byl svědkem všeho děním zanechal

poměrně přesné zprávy o průběhu tohoto moru. Dle počtů vychází najevo, že od června do prosince podlehl nákaze 664 osob. Epidemie nejvíce narůstala během srpna a polovinou října. Během této doby zemřelo i několik významných měšťanů Českého Krumlova jako například komorní písař Matyáš Fuch, jeho tchán Linhart Kardinál, rychtář Kašpar Pergar a lékař Ondřej Scholius. Infekce velmi často postihovala obyvatele sousedních domů [13].

Kvůli strachu z nákazy přestala zasedat městská rada, z níž někteří členové již nemoci podlehl. Nejstarší českokrumlovská matrika obsahuje záznamy o křtech dětí z let 1591-1601. Například v roce 1598 bylo pokřtěno jen 47 dětí. Toto číslo značí vrchol mortalitní křivky při morové epidemii. Tentýž rok zemřeli také dva kaplani, kteří se křtů účastnili. Byli to kaplani Jáchym a Ondřej. Epidemie zasáhla i školy. Českokrumlovské jezuitské koleje byly uzavřeny. V platnost se uvedl i zákaz konání trhů v místech s největším počtem obětí moru. Lidé z postižených měst se nesměli účastnit trhů v městech, kde se mor ještě neobjevil. Například 20. září 1597 nařídil Petr Vok z Rožmberka městské radě, aby do města nevpustila obyvatele Jindřichova Hradce, Českých Budějovic, Tábora, Rudolfova, Soběslavi, Veselí n. Lužnicí, Lomnice n. Lužnicí a Třeboně. Dále 7. listopadu žádala městská rada Českých Budějovic krumlovské konšely, aby nikdo nenavštívil českobudějovické tržiště. Mor začal ustupovat koncem roku 1598 a tak se měšťané opět veselili, až do doby, než Petr Vok poslal káravý list, jehož obsahem byla doporučení k zbožnému životu. Toto doporučení se však netýkalo jen Českého Krumlova, ale i jiných měst, kde mor po sobě zanechal stopy [18].

1.4.5. 17. století

Ani toto období se nevyhnulo morové nákaze. Uvedu například mor v ktišské farnosti v letech 1646-1648. Tato víska leží mezi Prachaticemi a Českým Krumlovem. V 17. století však ke ktišské kolatuře patřila ještě celá řada menších obcí jako například Březovík, Markov, Sádlno, Miletinky, Stará Huť a Mackova Lhota. Celá čtvrtina populace tehdejší ktišské populace byly děti ve věku od 0-10

let. A Celková počet obyvatel se čítá až na 1300 obyvatel. V matrice se vyskytuje jen několik osob, u nichž byl diagnostikován mor, ale v roce 1646 zemřelo až dvojnásobek osob a v roce 1647 dokonce sedminásobek. První obětí moru se stal Filip z Příslopu. Trpěl pět dní a byl pohřben 23. listopadu 1646. Zůstali po něm čtyři sirotci i s jejich matkou. Následně všichni sirotci zemřeli na tutéž nákazu a vdova následovala pouhé dva dny po úmrtí posledního syna [14].

Rok 1647 byl zpočátku velmi klidný, ale už v jeho půli se konalo na dvacet pohřbů. V červenci se jich konalo jako za celou předešlou dobu tohoto roku. V září a říjnu se počty mrtvých stále navyšovaly, bylo pohřbeno až 63 lidí. Vlivem počasí se počty snižovali na 39 osob a roku 1648 se ještě u dvou úmrtí z osmi prokázal mor u rodiny Ambrože z Příslopu. Další měsíce nasvědčovali tomu, že nákaza odezněla. V záznamech matriky se však neuvádí věk ani místo úmrtí. Ale i přes nedostatky v záznamech se dá předpokládat, že některá místa farnosti se s morem vůbec nesetkala. Ale i přes to zemřela až šestina obyvatel. V některých případech umíraly i celé rodiny ale již za 6 let od epidemie tedy roku 1654 se počet obyvatel opět vrátil na původní počet díky velkému počtu sňatků [14].

1.4.6. 18. století

V tomto století se udála poslední morová epidemie v Čechách. Vrchol epidemie nastal na podzim roku 1713 v Praze. Dle různých výpočtů zemřelo v té době až 12 932 lidí. Lékařská fakulta pečovala o veřejné zdraví. V Praze v té době působili tři doktoři medicíny: med. dr. Václav Ignác Pawlowský, Alois Ignác Schamský a med. dr. Langhof, který zemřel na mor v roce 1713. Též městští chirurgové se vystřídali za těchto dob. Byli jimi například J. A. Riedl, Georg Glockner. Právě Schamský a Riedl pravidelně docházeli do lazaretu. Kde působili spolu s medikem Bollem. Všem se zakazovalo nemocné bít a týrat (!), což se prý dříve stávalo [5].

Mor se nerozšířil po celém území Čech, ale vyskytoval se spíše sporadicky. I přesto si vyžádal mnoho obětí a mnoho z nich se řadilo mezi jezuity, kteří docházeli s pomocí do lazaretů. Jejich úkolem bylo vyzpovídat všechny nemocné, aby mohli v pokoji zemřít. Dle pramenů se vyzpovídalo 2 532 osob [5].

Kněz měl svůj denní režim, který je uveden v *Litterae annuae*. Každé ráno se účastnil mše v kapli a až po té spolu s ministrantem vyšel vstříc lazaretu. V lazaretu se nacházeli dvě místnosti po padesáti a sedmdesáti nemocných. O ostatních sedmnáct pokojů bylo zaplněno a tak se nemocní pokládali na zem ve stájích. Kněz každému požehnal a poté následovalo společné setkání u osvětleného stolu, kde docházelo k přijímání. Takto kněz navštěvoval lazaret dvakrát během odpoledne [5].

Jezuité však nebyli jediní, kdo pomáhali při morové nákaze. Mezi další se řadí i světští kněží, augustiáni, křížovníci s červenou hvězdou, profesori benediktinského řádu atd. Přímou v jezuitských kolejích byla zavedena protimorová opatření jako například oddělení presbytáře v kostele či modlitby k svatému Františku Xaverskému, který byl protimorovým patronem [5].

Na počátku roku 1714 začal mor v Praze ustupovat a pohřbů ubývalo. Ale v červnu se mor dostal na některá místa Moravy. Do okolí Olomouce byla nákaza zavlečena v lednu roku 1715. Následovaly protimorové pobožnosti trvající osm dní. Vše vypadalo, jako by mor ustupoval, ale jen díky velkému mrazu a po oblevě opět udeřil vší silou. Již v srpnu museli jezuité evakuovat všechny osoby na koleji. Celých osm měsíců jezuité pobývali na okolních statkách a v únoru 1716 dochází k návratu do jejich koleje [5].

Morové nákazy se z Evropy v 18. století ztrácejí, to však neznamená, že obyvatelstvo nadále neohrožují a nedecimují jiné infekční choroby: tyfus, cholera, neštovice a další [29].

2. CÍL PRÁCE A VÝZKUMNÉ OTÁZKY

2.1. Cíl práce

1. Popsat možnosti prevence a terapie obyvatelstva během morových epidemií.
2. Popsat průběh epidemií v konkrétních případech.

2.2. Výzkumné otázky

1. Jaká část protimorových opatření je stereotypně opakována, jaká část se mění?
2. Které autority organizovaly protimorová opatření. S jakými překážkami se potýkaly?
3. Jaký byl typický průběh morových epidemií v určité lokalitě?

3. METODIKA

Zpracování této bakalářské práce na téma Protimorové spisy v pozdním středověku a raném novověku proběhla níže popsaným způsobem.

Podrobným prostudováním dostupné literatury a dobových pramenů a následným porovnáním a jejich kritikou.

4. VÝSLEDKY

4.1. Morové řády

Morové řády sloužily k úpravě pravidel života v obcích a městech postižených morem [5]. V této kapitole jsem se rozhodla uvést výsledky mého porovnání níže uvedených morových nařízení ze 17. století. Tato nařízení jsem se pokusila převést (parafrázovat) do srozumitelné formy, protože všechna byla uvedena ve starší formě češtiny. Taktéž zde provedu závěrečnou rekapitulaci důležitých literárních pramenů, bez nichž by tato práce nemohla vzniknout.

4.1.1. Praha 1607

Rada Starého města Pražského spolu s hejtmanem uvedli nařízení ze dne 22. Srpna 1607.

První. Zde, se uvádí, že nejmilostivější pán nese s morovými ranami velké těžkosti. Nedodržují se daná doporučení a upouští se od víry v Boha a oslavy svátků.

Druhý. V domech a ulicích je veliký nepořádek. Proto každý před svým domem ale i v okolí musí odklidit dřevo, bláto a hnůj. Též je zakázáno vypouštět na ulici dobytek, jinak hrozí trest.

Třetí. Do domů a hospod je zákaz vstupu všem, kteří přicházejí z oblasti postižené morem. Pokud by morová rána přišla z židovského domu, zákaz platí i nadále.

Čtvrtý. Pokud by někdo onemocněl morem, musí se ihned tento případ nahlásit panu purkmistrovi, jinak bude trestán.

Pátý. Nemocné osoby musí odejít do lazaretu nebo do domu k tomu určenému. Oběti moru se musí vložit do truhly a posypat nehašeným vápnem. Následně se truhla již nikdy nesmí otevřít. Pokud by, snad hrobník toto porušil, ihned by následoval trest. Šaty se též nesmí pokládat na těla mrtvých, jinak se ihned spálí.

Šestý. Nakažené domy se musí zapečetit a označit bílým křížem na dveřích.

Sedmý. Žebráky a povaleče je zakázáno schovávat, ale dle příkazu se všichni neužiteční lidé vyženu z města.

Osmý. Kvůli velikému horku je zakázána střelba z ručnic i jiné zábavy. Obzvláště je důležité ve svých domech dobře hlídat oheň kvůli vzniku požáru. Musí být připravená voda, provazy, konve, háky, žebříky, kdyby oheň opravdu propukl. V tom případě ženy nesmí překážet a jít stranou. Hejtmani, padesátníci a desátníci musí kontrolovat všechny komíny v domech.

Devátý. Řemeslníci musí dodržovat všechna nařízení a dodržovat své řemeslo v mírnosti [21].

Těchto devět opatření je nadále rozšířeno o dalších 26 nařízení ohledně čistoty města v době morových epidemií. Většina z nich se opakuje; jiná nařízení jsou přidána jako například:

Čtvrtý. Hroby se musí kopat do dostatečně velké hloubky a hroby ložskými se nesmí hýbat.

Pátý. Pokud u fary zemře více jak jeden člověk, musí se všem odzvonit a to ve všech farách ve třináct hodin.

Šestý. S mrtvými těly se nedoporučuje pobývat více jak jednu noc a zejména u osob, které zemřely před večerem.

Desátý. Doktor a bradýř nesmí vycházet mezi ostatní lid.

Dvanáctý. Lékárníkem se nařizuje Franc Šnytr.

Čtrnáctý. Ženy, které pečují o nemocné, nesmějí vycházet z domu.

Patnáctý. Desátníci musí hlásit každého nemocného i jeho nemoc ve svém desátku

Šestnáctý. Městský rychtář s písařem nesmí vstupovat do domů s nakaženými obyvateli.

Osmnáctý. Pokud někdo bude prodávat staré šaty a ložní prádlo, vše bude odebráno a spáleno [21].

Čtyřicetý. Zakazuje se neřádná muzika v ulicích i domech.

Pěťadvacátý. Navyšuje se počet ponocných, kvůli dennímu i nočnímu pořádku [21].

4.1.2. České Budějovice 1649

Další vybraná opatření pocházejí z Českých Budějovic, přesněji z 23. září 1649. Samotní místodržící ustanovili pravidla o 28 člancích.

První. Lidé by se měli obrátit k Bohu a učinit pokání. Též by měl každý zanechat svých hříchů a polepšit se ve svém životě, to zajistí, že hněv Boží se zkrátí. Pokud však někdo chtěl jeho hněv odvrátit, doporučuje se modlitba k obecnímu orloji kolem půl osmé ranní.

Druhý. Vrchnosti a úřadům je nařízeno, aby plnili všechny své povinnosti. To znamená zamezit činům, které nejsou v souladu s božím přikázáním. Pokud někdo tak učinil, musí následovat trest ve formě pokuty.

Třetí. Do města nesmí být vpuštěn kdokoli, kdo přihází z míst nakažených morem. Přespolní a pocestní musí zůstat na určeném místě dva týdny. Pokud se tak nestane, následuje pokuta a v případě osob s nižším postavením připadá v úvahu vězení a peněžité pokuty. Pokud by se tak stalo dvakrát, trestá se vystavením na planýř a vykázaním z města. Tato ustanovení platí i pro osoby, které by doma takové osoby přechovávali. Proto je na každé bráně vyvěšen list se seznamem nakažených míst. Pokud obyvatelé vyjíždí z města za účelem obchodu, musí předložit vysvědčení, že se v jejich domovském městě mor nevyskytuje. Vysvědčení se však nesmí vystavovat zdarma či dle nepravdivých informací.

Čtvrtý. Každý hospodář musí v celém svém domě použít vonný kouř, který se skládá z jalovce, pelyňku anebo jiných vonných bylin. Vše co zapáchá, se musí vynést z obydlí, to samé platí i v okolí příbytku a ulic. Všechny strouhy se musí každý den uklízet od smetí, bláta, drůbeže, dobytčího hnoje, aby se nekazil vzduch. Na úklid budou dohlížet hejtmani, čtvrtní, padesátníci a desátníci [21].

Pátý. Ti, kteří vykonávají povolání, které se považuje za nevonné například práce u ryb, zelí a sýrů, musí vše uchovávat v čistotě a omývat čistou vodou. Ostatní odpad se musí vynášet za město.

Šestý. Koželuzi, kožišníci, řemenáři, sedláři a jirchám musí opracovávat kůže za městem nejlépe u vody, aby ostatní občany neobtěžoval zápach pocházející z této výroby.

Sedmý. Všechny rokle a strouhy, v nichž se usazuje voda a jiné nečistoty musí každý den před večerem uklidit a prolévat čistou vodou. Též platí zákaz pro znečišťování ulic v okolí domu zejména vodou, která sloužila k omývání mrtvých těl.

Osmý. Nikdo nesmí chovat prasata, kočky a psy, protože zápach, který z nich vychází, znečišťuje ovzduší. Zejména kočky a psy přenáší mor z nakažených domů.

Devátý. Morová nákaza pochází ze zkažených a nezdravých pokrmů. Způsobilá osoba k tomu určená bude kontrolovat křesťanské i židovské řezníky. Těm je zakázáno bytí dobytka a prodej masa bez patřičné kontroly. Nápodobně tomu je při pití. Proto se musí kontrolovat řeky, aby do nich nebyla vkládána střeva z dobytka a jiné nečistoty. Z toho důvodu se musí dávat pozor na to, z jaké vody se vyrábí pivo. Doporučují se napouštět vyčištěné kašny čerstvou vodou.

Desátý. Protože je mor vysoce nakažlivý a rozšiřuje se skrz šaty, proto se každý musí mít na pozoru před větším počtem lidí. Zejména v lázních, veřejných prostranstvích, hospod a šenkovních domů. Zvláště v neděli a při svátečních bohoslužbách. Je zakázána muzika, tanec, prodávání pálenky vína i piva, kvůli snazší nákaze.

Jedenáctý. Úředníci povolají určité osoby ženského i mužského pohlaví k tomu, aby nemocné a zemřelé osoby řádně prohlédli a v případě, že zjistí nákazu morem, musí o tom ihned informovat úřady a následně provést určitá opatření. To vše z důvodu, aby se morové nákazy lépe a rychleji vyhledávaly.

Dvanáctý. Pokud se některý z obyvatel města či přilehlých vsí nakazí morem (zejména řemeslničtí tovaryši či chudobní občané), musí se oddělit od zdravých jedinců. Domy či místnosti s takto nakaženými lidmi se musí označit. Dům se může

otevřít až za čtyřicet dní po úmrtí či uzdravení oněch nemocných. Následně se musí všechny místnosti řádně vyčistit, vybělit, a vykouřit jalovcem, sírou nebo routovým octem. Pokud se dům nemůže z nějakého závažného důvodu zapečetit, musí se na dveře toho domu nakreslit vápnem kříž.

Třináctý. Je velmi prospěšné zejména na rozích těsných uliček, zapalovat ohně k pročištění ovzduší.

Čtrnáctý. Úředníci musí zajistit nemocným a izolovaným osobám opatřili lékaře, bradýře nebo lazebníky, aby dobrovolně napomáhali takto postiženým lidem. Je třeba osob, které by donášely do takových míst jídlo, pití a jiné své služby.

Patnáctý. Velmi často se ukazuje, že časů morových jsou nejvíce nakaženi chudí lidé. Právě ti musí dostat řádnou léčbu zdarma. Lékárníkům se posléze zaplatí pomocí obecních financí.

Šestnáctý. Pokud někdo podlehne moru, musí se co nejdříve vložit do truhly a nejdéle do večera se může ponechat v domě. Pokud někdo z důvodu úspory nákladů, nadále ponechá tělo v domě, musí beze všech ceremonií pohřbít truhlu před západem slunce od 23 do 24 hodiny. Pohřeb se musí konat nejlépe za městem anebo na vzdálených místech.

Sedmnáctý. K pohřbům a strojení mrtvých se určují zvláštní lidé, kteří mají zakázán vstup mezi zdravé jedince. Takový lidé musí mít znamení na klobouku například z hedvábné tkaniny (tykyty) podobně jako se nosívá při úmrtí ženy. Lidé pak lépe poznají takové osoby a mohou se jim vyvarovat.

Osmnáctý. Hrobníkům je nakázáno kopat hroby tři lokte hluboké. Truhly s mrtvými se nesmí otvírat a na vrch se musí zasypávat nehašeným vápnem.

Devatenáctý. Výše zmínění hrobníci a zvoníci spolu s žactvem nesmí vstupovat do domů, kde řádí mor.

Dvacátý. Všichni nemocní musí být odvedeni do lazaretů a špitálů. Zde budou dotováni ze špitálních financí.

Dvacátý první. Všichni židé i lidé jiného vyznání nesmí prodávat a roznášet po domech použité šatstvo, ložní prádlo a peřiny. Pokud se tak stane, následuje trest ve formě pokuty [21].

Dvacátý druhý. V roce 1636 byl publikován dobrý a chvalitebný řád ohledně žebráků a zahálčivých osob. Tyto osoby musí úředníci neprodleně vykázat z města, aby nadále nemohli okrádat ostatní občany, pokračovat v lenosti a hlavně přenášet mor. Dokonce ani židé či pohani se nedopouštějí takové potupy jako již výše zmínění. Je nutné shromáždit a popsat všechny, kteří si zaslouží almužnu. Těm se následně vyplatí almužna ve dvou, třech nebo více dnech dle potřeby každého. Pokud někdo odvede almužnu osobě k tomu nevhodné, vše se musí vrátit do pokladnice.

Dvacátý třetí. Protože od židů pochází nakažení, musí úředníci kontrolovat čistotu jejich domů. Židé nesmí vstupovat do křesťanských domů a před svými domy nesmí obchodovat z důvodu šíření nákazy.

Dvacátý čtvrtý. Pohodlný musí včasné a efektivně odstraňovat mršiny, které budou za městem hluboce zakopány.

Dvacátý pátý. Každý kdo bude porušovat tato nařízení a bude zatajovat nákaz moru v jeho domě, bude přísně potrestán.

Dvacátý šestý. Protože si každý k sobě nemůže přivolat lékaře, budou tisknuty a publikovány spisy o ochraně před morem.

Dvacátý sedmý. Taktéž budou publikovány lékárny pro chudý lid, vhodná místa pro nakažené a jména osob zabývajících se pohřbíváním a strojením

Dvacátý osmý. Úředníci měst musí panům krajským hejtmanům podávat co nejdříve informace o úmrtích na mor, věku každé takové oběti, délce nemoci a místě pobytu.

Dvacátý osmý. Dodatečně se nakazuje dodržování tohoto nařízení. A v případě opaku musí dojít na spravedlivé tresty [21].

4.1.3. Nepomuk 1680

Mezi další morové nařízení jsem vybrala pravidla městské rady pro uvarování se rány morové z 3. června 1680 v Nepomuku.

První. Celá obec Nepomucká se obrátí každý den k pánu Bohu všemohoucímu za odvrácení hněvu a zachránění od morové rány. To vždy při svaté mši či každodenním zvonění.

Druhý. Ve všech ulicích budou závory s vartou po dvou mušketýrech ve dne i v noci. Nikdo přespolní nesmí být vpuštěn do města. Zejména židi musí být od města vyháněni.

Třetí. Žebráci do města nebudou vpouštěni. Budou podporováni almužnou za závorami. Pokud by někdo u sebe ponechal přenocovat některého přespolního a došlo by k nakažení morem, nebude pochován na hřbitově, ale na drahách.

Čtvrtý. Každý musí svůj dům vykuřovat jalovcem. Bez dovolení vrchnosti nesmí nikdo odcházet.

Pátý. Pro lepší a dokonalejší bezpečnost se všechny domácí trhy ruší a všechny přespolní jarmarky jsou zapovězeny pro místní obyvatele.

Šestý. Pokud by někdo onemocněl morem, musí se ohlásit. Následně se onen dům zapečetí. Pokud nemocný jedinec zemře, musí být vynesena ven na márách a následně bude přemístěn na hřbitov. Pochován bude nejlépe za kostelem. Osoby k tomu určené jsou: Jiřík Charvát, Martin Charvát, Vojtěch Andělíček, Pavel Cejsa, Jiří Řezáč, Bartoloměj Cikán, Viktor bečvář a Jan Tůma bečvář [21].

4.2. Porovnání

Pražská rada ustanovila celkem devět nařízení, která byla posléze rozšířena o dalších 26. Mnoho z nich se opakuje, jako například nařízení ohledně navracení se k Bohu a víře. Lidé za morových časů citlivěji než jindy vnímali svoji hříšnost. Navíc v atmosféře napětí a strachu docházelo k hádkám, nedůvěře, smilstvu a požívání alkoholických nápojů. Proto Praha vydala zákaz ohledně vstupu do pohostinství, zejména pokud někdo přicházel z míst nakažených morem. Vstup do města však měli zakázán všichni, kteří přicházeli z takových oblastí, či byli jinak podezřelí. Již v této době byla povinnost hlásit všechna onemocnění moru, aby

městská rada měla přehled o rozšíření a působnosti tohoto onemocnění. Praha v této době velmi dbala na čistotu města kvůli znečištění ovzduší.

V tomto morovém nařízení je toto vše popsáno poměrně stručně. Jinak tomu je u morového řádu vydaného v Českých Budějovicích o celých 42 let později. Skládá se z 28 článků. U některých z nich se opět setkáváme s opakováním některých pasáží, jako tomu bylo u pražských spisů. Velký důraz je opět kladen na víru v Boha z důvodu zmírnění jeho hněvu. Vyskytuje se zde i zákaz ohledně vpouštění podezřelých osob do města, ale na rozdíl od výše popsaného řádu je text mnohem podrobnější. Jsou zde uvedeny lhůty pro karanténní stanoviště s přespolními osobami a taktéž jsou popsány tresty, které následovaly za nedodržení těchto nařízení. Město České Budějovice nejenže též vedlo záznamy o nemocných osobách, či lidech již zemřelých, ale dokonce publikovalo listy na každé bráně se seznamem nakažených míst. Další rozdíl je patrný z obstarávání domácností. Každý musel svůj dům pravidelně vykuřovat vonnými bylinami, což v pražském spisu není uvedeno, ale je tam psáno, aby lidé dbali o okolí svého domu a pravidelně čistili místa, kde se může usazovat tlející a zkažená voda. České Budějovice se též chtěly vyvarovat zápachu, který byl spojen s určitým druhem povolání jako například práce s rybami, zelí a sýrů. Nachází se zde i větší specifikace v oblasti chovu zvířat. Je výše uvedeno, že se nesmí pouštět dobytek na ulici, ale zde byl platný dokonce zákaz chovu prasat, koček a psů. Lidé se domnívali, že mor pochází z nezdravých pokrmů, a proto se zavedli kontroly ohledně porážky zvířat a dalších činností spojených s prodejem masa. Též se velmi dbalo na hygienickou výrobu piva a s tím spojenou kvalitu vody, která hrála velmi důležitou roli. Dalším společným znakem těchto nařízení je obava z použitého prádla, ať již ložního či denního, dále značení nakažených domů, kdy se takové stavby označovaly bílým křížem na dveřích. V budějovickém spisu se ale opět vyskytuje podrobnější pokyn ohledně následného otevření domu. Lhůta se stanovila na čtyřicet dní. Ve městě se lidé často uchýlovali k zapalování ohňů (k pročištění ovzduší), což není z pražského spisu zřejmé. Dalším společným znakem je péče o nemocné a jejich přemístování do lazaretů. Městská rada v Českých Budějovicích zajišťovala lékaře,

lazebníky a jiné osoby, které takto postiženým osobám obstarávali jídlo a pití. Tuto informaci v pražském nařízení nenajdeme, i když se pravděpodobně týkala i Prahy.

Pokud chudí občané neměli dostatek financí na tyto služby, léčbu měli zdarma. Totožné instrukce platily i ohledně pohřbívání. To znamená, že se pohřbívání praktikovalo do truhel s následným zasypaním nehašeným vápnem. Zde se opět vyskytuje specifikace doby pohřbu a označování lidí určených k oblékání zesnulých a k pohřbům. Ti měli nařízeno označit se kouskem tykyty (hedvábí) na klobouku. V obou nařízeních je patrná nenávist vůči židům a žebrákům.

Další morový spis se od předešlých dvou liší svou stručností, protože se skládá z pouhých šesti pokynů. Jedná se o morový řád z Nepomuku, kde se opět vyskytují společné znaky jako například navrácení se k Bohu, zákazy týkající se žebráků, přespolních obyvatel, vykuřování domů a ohlašování nemocných a následném zapečetění takto nakažených domů. I zde se vyskytuje nové ustanovení ohledně domácích trhů, které byly za morových ran zrušeny. Pohřbívání se v Nepomuku neprovádělo výše zmíněnými postupy. Mrtvé jen vynášeli ven z domů na márách a následně pochovali za kostelem bez užití vápna. Truhly ani oblékání zesnulých zde nejsou blíže stanoveny. V poslední části morového řádu je dokonce jmenný seznam osob, které mohou provádět pohřby takto nakažených.

5. DISKUZE

I když by pravděpodobně v dnešní době výskyt moru neměl zdaleka takové následky jako v dobách minulých, stále jen název tohoto onemocnění dokáže vyvolat nepříliš příjemné myšlenky. Dokážeme si vůbec představit, jaké následky měly morové epidemie v dobách, jež neměly takové prostředky a znalosti jako v současnosti? Vlivem pokroku a vývoji medicínské technologie již dokážeme zabránit takovým katastrofám. V dřívějších dobách snad mohli lidé považovat mor za Boží trest a předzvěst konce světa.

První kategorii morové literatury představují morové traktáty, které nejčastěji vznikaly na objednávku vrchnosti. Velmi často je vytvářeli lékaři, ale docházelo i k tomu, že se traktáty jednoduše opisovaly. Vyskytovali se v nich rady jak se chovat za časů, kdy řádil mor, ale i preventivní opatření. Ta se zaobírala převážně výživou obyvatel, denním i nočním rytmem života a v neposlední řadě i léčbou moru. Dnes již nedokážeme posoudit, zda a nakolik se těmito nařízeními lidé řídili.

Druhou kategorii spisů byly protimorová úřední nařízení z pozdního středověku a raného novověku v Čechách a na Moravě. Tato nařízení upravovala tehdejší život obyvatel a sloužila k zamezení vzniku a přenosu moru. Za jejich tvorbu lidé vděčili zejména městským radám a samotným panovníkům, kteří jednotlivé spisy publikovali, aby i nejhudší vrstvy věděly, jak se mají za morových ran zaopatřit. Téměř ve všech případech se určovali jednotliví úředníci, kteří dohlíželi na chod města za času epidemie. Domnívám se, že největší překážkou, s kterou se potýkali, bylo nedodržování některých položek řádu, přestože se jejich dodržení jasně nařizovalo. Dalším velkým problémem byli chudí jedinci, zejména ti, jež žebřali a dále osoby, které se nepodílely na výdělečné činnosti, pro své živobytí. V tehdejších dobách převládala nenávisť k židům. Těm byl zakázán vstup

do měst i všech křesťanských domů. V některých městech docházelo dokonce k jejich hromadnému upalování či vyhánění (pogromy) [19]. Další překážkou bylo velké zdražování potravin a služeb. Sumy se vyšplhaly do závratných výšin a není vyloučeno, že se platilo i za poslední pomazání.

Velká část protimorových úředních nařízení se stereotypně opakuje. Týká se to zejména pokynů týkajících se navracení k Bohu, ohlašování jednotlivých onemocnění, zákazu vstupu žebrákům a židům, označování nakažených domů a jejich vykuřování. Dále úklid veřejných prostranství, zejména míst, kde by se mohla zdržovat nečistá voda, oddělování osob nemocných od těch, kteří se nákaze ubránili a podobně [21]. Jiné části spisů v některých případech uváděly podrobnější informace, jak jsem již poznamenala v kapitole číslo čtyři. Co se týče částí, které se v nařízeních měnily, šlo o jména jednotlivých osob, které byly pověřeny různými funkcemi. Například se jednalo o práce spojené s pohřebnictvím či výrobou léků. Různé byly také zákazy chovu jednotlivých zvířat ve městech. V Českých Budějovicích byla nařízena kontrola městských jatek, jejichž odpad měl být vyvážen za město. Morové spisy bývaly různě dlouhé. Například v menších obcích obvykle stačilo šest až deset článků. Domnívám se, že tato čísla souvisejí s hustotou obyvatelstva, protože menší koncentrace lidí není spojená s tak vysokými riziky nákazy, jako tomu bylo ve velkých městech. Například Praha, která v 17. století fungovala jakou souměstí, disponovala morovými spisy až o šestadvaceti člancích.

Lidé ovšem vnímali jako nebezpečí i faktory, které nebezpečné nebyly, např. ovzduší nasycené nečistotami a vlhkost. Nadměrná vlhkost podle nich zvyšovala vlhkost lidského těla, což zvyšovalo riziko nákazy.

Domnívám se, že dřívější hygiena nebyla na příliš vysoké úrovni a lidé se začali zajímat o své zdraví často až s průběhem morové nákazy. Pokud porovnáím dnešní dobu s dobou, kdy řádil mor ve formě epidemii či pandemií, musím konstatovat, že díky rozvoji prevence nákazy a ochraně veřejného zdraví, jsou

rozdíly abnormálně velké. Ať již v rozvoji kanalizace, neboť v dnešní době již nadále nejsme nuceni splachovat nečistoty a odpad přímo na ulici nebo do řek, nebo osvětou v oblasti osobní hygieny či hygieny obecné a komunální.

Právě hygiena je oborem primárně preventivním. Jejím úkolem je ovlivnit zdravotní stav lidské populace. „*Snaží se o prodloužení délky života a zvýšení kvality života populací i jednotlivců* [30].“ Jednou ze základních složek, kterou se hygiena zabývá, je pitná voda [27]. Je nenahraditelná a člověk ji během svého života potřebuje každý den. Na kvalitě pitné vody byl člověk závislý již od nepaměti. Dnes již máme spoustu metod, jak vodu posoudit. Hodnotí se její chemické složení, mikrobiologické spektrum, fyzikální vlastnosti, a organoleptické kvality [30]. Domnívám se, že v dobách epidemií moru bylo největším problémem fekální znečištění vody z důvodu splachování odpadu do řek a ulic. Proto často docházelo k epidemiím onemocnění jako například břišní tyf, cholera nebo úplavice. Tato onemocnění se často mohlo zaměňovat s již zmíněným morem [18]. Právě městské kanalizace a vodovody postupně zamezily nákazám v tak velkém měřítku [26].

Průběh epidemií v určitých oblastech měl vždy společné průvodní znaky. Mohl se zastavit dálkový i regionální obchod (např. mezi Č. Budějovicemi a Č. Krumlovem), docházelo ke zdražování, mohlo docházet k rabování. Pozůstalosti zesnulých napomáhaly přeživším a rozšiřovala jejich jmění. To vedlo i k velkým sociálním změnám [1]. Ne nadarmo se doby, v nichž řádil mor, označují jako doby temna. Všudypřítomný strach ze smrti vyvolával paniku a beznaděj. Neutuchající chaos rozvracel rodinná pouta a ponechával ve většině případů umírající o samotě [1].

6. ZÁVĚR

V této bakalářské práci jsem se zabývala tématem protimorových spisů v pozdním středověku a raném novověku v Evropě a především v Čechách a na Moravě.

Cílem této práce bylo popsat možnosti prevence a terapie obyvatelstva během morových epidemií a popis průběhu jednotlivých epidemií v konkrétních případech. Prevence a terapie byla v jednotlivých případech popisována v morových traktátech, které vznikaly za tímto účelem, na objednávku vrchnosti. Nejčastěji se psaly v latinském jazyce a až příchod lékaře Jana Černého v 15. století mění zaběhnutý řád. Ten pro potřeby nižších a méně vzdělaných vrstev započal vytvářet morové traktáty v českém jazyce. Tudíž došlo k velkému rozšíření potřebných znalostí i mezi obyvatele měst na okrajích společnosti. Prevencí se též zabývaly protimorové spisy, neboli úřední morová nařízení, která stanovila zákazy a příkazy ve formě článků. Ty musely být zpřístupněny všem, aby mohlo dojít k jejich plnění. Ale i přesto často vznikaly problémy zejména s po staletích nenáviděnými židy či neprospěšnými žebráky.

Z této práce též vyvstávají výzkumné otázky, na které jsem se snažila srozumitelně najít odpověď. Z vybrané literatury jsem vyhledala protimorové spisy z různých lokalit a různých letopočtů. Zjistila jsem, že část těchto spisů se stereotypně opakuje. Tyto části se týkaly zejména navrácení se k Bohu, čistoty města, hlášení zemřelých či nemocných a různých zákazů týkajících se vstupů do měst postižených morem. Další částí jednotlivých spisů se lišily ať již méně či více, ale největší rozdíly jsem spatřovala v otázce pohřbívání a označování osob, které napomáhaly, při těchto praktikách, nebo se starali o nemocné. Protimorové spisy nejčastěji vytvářeli autority z řad hejtmanů, městských rad ale i samotných panovníků. Organizace poté padala na bedra k tomu určených osob a jednotlivých úředníků. Překážky, jež jim padaly k nohám, byly nemalé. Jednalo se zejména o

nedodržování výše zmíněných pravidel ať již v oblasti čistoty města, nebo uchovávání a zamlčování osob nakažených morem.

Typický průběh epidemií moru v určitých lokalitách se samozřejmě různil a to zejména v rychlosti jeho šíření. Mnohé rysy však zůstávaly stejné, v podobě sociálního a ekonomického rozvratu. Dále panovala velká nedůvěra mezi lidmi, kteří se často navzájem podezřívali z nákazy. Všeobecný strach z nákazy a následné smrti panoval jak v oblastech postižených morem, tak v zemích, kde se mor ještě nestihl objevit.

Právě z těchto důvodů se nelze divit, že se o moru dozvídáme ještě v dnešní postmoderní době, kdy už dokážeme úspěšně toto onemocnění léčit a vlivem rozvoje technologie a společnosti zabránit tak velkému šíření.

7. SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

1. BERGDOLT, Klaus. *Černá smrt v Evropě: velký mor a konec středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-702-1541-0.
2. BOCCACCIO, Giovanni. *Dekameron*. Praha: Odeon, 1975. ISBN 01-106-75.
3. BŘEZAN, Václav. *Životy posledních Rožmberků*. Praha: Svoboda, 1985. ISBN 25-028-85.02/61.
4. ČERNÁ, Alena M. *Staročeské knihy lékařské*. Brno: Host, 2006, xvii. ISBN 80-729-4204-2.
5. ČERNÝ, Karel a Jiří M HAVLÍK. *Jezuité a mor*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Knižnice dějin a současnosti, sv. 34. ISBN 80-710-6967-1.
6. ELLIOTT, Lynne. *Medieval medicine and the plague*. New York, NY: Crabtree Pub., c2006. Medieval worlds series. ISBN 07-787-1390-3.
7. ELLIOTT, Lynne. *A History of Bubonic Plague in the British Isles*. New York, NY: Cambridge Univ Pr, 2005. Medieval worlds series. ISBN 978-052-1022-477.
8. FIRLOVÁ, Ivana, P. LUTOVSKÁ a A. SKIPALOVÁ. *Příspěvek k problematice léčení moru v pozdně středověkých čechách (na základě spisů Albíka z Uničova)*. Documenta Pragensia. Praha: Scriptorium, 1987. VII/1.s. 174-191.
9. FORTL, Miroslav. *Mor černá smrt*. Přírodovědecký časopis Vesmír. [online]. 2008/6.č.87,392. [2014-10-22]. ISSN 1214-4029. Dostupné z: <http://www.vesmir.cz/clanek/mor-erna.smrt>.
10. GELLNER, Gustav. *Jan Černý a jiní lékaři čeští do konce doby jagellovské*. Věstník Královské české společnosti nauk. Praha: Královské české společnosti nauk, 1935. Sv. II, s. 36-89.
11. GÖPFERTO VÁ, Dana, Petr PAZDIORA a Jana DÁŇOVÁ. *Epidemiologie: (obecná a speciální epidemiologie infekčních nemocí)*. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1232-1.
12. HAVRÁNEK, Bohuslav et al. *Výbor z české literatury doby husitské*. Praha, československá akademie věd, 1964. sv. II., s. 574-577.

13. KUBÍKOVÁ, Anna. *Morová epidemie roku 1598 v Českém Krumlově*. Ponížení a odstrčení; Města versus katastrofy. Sborník příspěvků z 8. vědeckého zasedání Archivu hlavního města Prahy. Praha: Scriptorium, 1998. s. 221-226.
14. MAGER, Jan Antonín. *Mor v ktišské farnosti v letech 1646-1648*. Rodopisná revue. České Budějovice: Historicko-vlastivědný spolek, 2001, č. 3, s. 18-19.
15. NODL, Martin, František ŠMAHEL a Jana DÁŇOVÁ. *Člověk českého středověku*. Praha: Argo, 2002, 500 p. ISBN 80-720-3448-0.
16. NODL, Martin. *Předhusitské mory k problémům jedné interpretace*. Časopis Matice moravské. Brno: Matice moravská, 2001, č. 2, s. 491- 499. ISSN 0323-052X.
17. NODL, Martin. *Lékař a mor aneb Intelektuál rezignující i bojující*. Listy filologické. Praha: 2001, č. 3, s. 259-273. ISSN 0024-4457.
18. CANTOR, Norman F. *Po stopách moru: černá smrt a svět, který zrodila*. Praha: BB art, 2005. ISBN 80-734-1416-3.
19. OHLER, Norbert. *Sterben und Tod im Mittelalter : mit 20 Schwarzweißabbildungen*. 3. Aufl.. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1997. ISBN 3-423-30383-2
20. PLETZER, Karel. *Morová epidemie v Českých budějovicích roku 1521*. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. České Budějovice: Jihočeské muzeum, 1994, č. 1, s. 26-29. ISSN 1212-0596.
21. SCHULZ, Václav. *Příspěvky k dějinám moru v zemích českých z let 1531-1746*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901. Historický archiv; č. 20.
22. SVOBODNÝ, Petr a Ludmila HLAVÁČKOVÁ. *Pražské špitály a nemocnice*. Praha: NLN, 1999, 179 p. Knižnice dějin a současnosti, sv. 8. ISBN 80-710-6315-0.
23. ŠTĚPÁN, Jaromír. *Epidemie v Českých zemích v době předhusitské Československé zdravotnictví*: Časopis Společnosti sociálního lékařství. Praha: Avicenum, 1965. s. 299-306. ISSN 0009-0689.

24. ŠTĚPÁN, Jaromír. *Epidemie v Českých zemích v době předbělohorské. Československé zdravotnictví: Časopis Společnosti sociálního lékařství. Praha: Avicenum, 1965. s. 444-453. ISSN 0009-0689.*
25. TECL, Rudolf. *Dvě neznámé zprávy o epidemiích v jižních Čechách druhé poloviny 15. století. Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích. České Budějovice: Jihočeské muzeum. 1993. č. 3, s. 195-197.*
26. TINKOVÁ, Daniela. *Zákeřná meřitis: zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách. Praha: Argo, 2012. Každodenní život. ISBN 978-802-5706-367.*
27. TUČEK, Milan. *Hygiena a epidemiologie: zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách. Praha: Karolinum, 2012. Každodenní život, sv. 54. ISBN 978-802-4620-251.*
28. VOJTOVÁ, Marie. *Dějiny československého lékařství. Praha: Avicenum, 1970.*
29. WONDŘÁK, Eduard. *Historie moru v českých zemích: o moru, morových ranách a boji proti nim, o zoufalství, strachu a nadějích i o nezodpovězených otázkách. Praha: Triton, c1999. ISBN 80-725-4073-4.*
30. ZLOCH, Zdeněk. *Kapitoly z hygieny: pro bakalářské medicínské studium. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0269-5.*

8. KLÍČOVÁ SLOVA

Mor

Epidemie

Historie

Protimorové spisy